

ATATÜRK DÖNEMİNDE (1923-1938) DENİZLİ SANAYİSİ

THE INDUSTRY IN DENİZLİ IN THE PERIOD OF ATATÜRK (1923-1938)

Tahir KODAU

ÖZET

Şehir tarihçiliği son yıllarda dünyada olduğu gibi Türkiye'de de büyük bir gelişme göstermektedir. Şehir tarihçiliğinin gelişmesi, özellikle Türkiye gibi siyasî tarih çalışmalarının yoğun olduğu hatta araştırmaların yüzde altmış beş gibi bir orana çıktığı ülkelerde, büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü şehir tarihçiliğinde o yerin sadece tarihî ve siyasî olaylarını değil, Annale ekolü çerçevesinde o yerleşim yerinde insanların yapıp-ettiği ve ortaya koyduğu bütün fiilleri birer tarihî olgu olarak ele alarak incelemek mümkündür.

Biz bu çalışmamızda, bu gelişim ve anlayış içerisinde Denizli merkezini temel tutarak, Atatürk döneminde Denizli sanayisinde meydana gelen gelişim ve değişim hakkında kısaca bilgiler vermeye çalıştık. Atatürk dönemi olarak adlandırdığımız dönem Cumhuriyetin ilanından Atatürk'ün ölümüne kadar olan süredir. Bu dönem içerisinde Denizli sanayisinin temelini oluşturan sanayi kolları hakkında kısa bilgiler vermeye gayret ettik. Denizli'nin bu dönemdeki sanayisinin durumu hakkında bilgiler vermeye çalışırken, aynı zamanda Denizli'nin bugünkü ekonomik gelişiminin sebeplerini ve içinde bulunduğu durumunu da açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Denizli, Sanayi, Atatürk

A-ATATÜRK DÖNEMİNDE DENİZLİ SANAYİSİNİN YAPISI:

Bu dönemde Adalar Denizi bölgesinin bütün illerinde olduğu gibi, Denizli ilinde de daha çok tarım ve hayvancılık ürünlerini işleyen sanayi kolları, diğer üretim alanlarındaki sanayi kollarına oranla daha iyi bir gelişme çizgisine sahip olmuştur. Atatürk döneminin ilk yıllarından itibaren Denizli sanayisi, çoğunlukla imalat sanayisinde el dokumacılığı ve tarıma bağlı sanayi kollarında yoğunlaşan, çoğunluğu 4'ten az işçi çalıştıran küçük imalathanelerce yürütülmüştür.¹ Dış rekabetten ve

*(Araş. Gör) Pamukkale Üniversitesi. Eğitim Fakültesi

ABSTRACT

City historiography has made great progresses in Turkey as in the world lately. The development of the city historiography in such kind of countries like Turkey in which political history studies are very dense and even the ratio of these studies goes up to sixty percent, has of great importance. Thus, it is possible to investigate not only historical and political events of that particular place but also all the happenings and actions made by the people within the limits of Annale School.

We tried to shed some light on changes and developments in industry in Denizli centrally in our study. The period called Atatürk period consists in the time from the proclamation of the Turkish Republic to the death of Atatürk. We tried to give some brief information about the industrial branches which the industry in Denizli were based upon in this term. While doing that, at the same time, we tried to explain the reasons of economic development and the conditions of Denizli.

Key Words: Denizli, Industry, Atatürk

korunma " imkanından yoksun kredi, üretim ve pazarlama yönünden önemli sorunları olan bu imalathaneler, kullandıkları sanayi hammaddesi ihtiyacı yönünden de dışa bağımlı durumda olmuşlardır.²

Denizli'deki ekonomik faaliyetin yönü büyük ölçüde dış etkenlerce belirlenmekte, batı kapitalizminin ihtiyaç duyduğu tarım ve maden ürünleri ağırlık taşımıştır.- İngilizler tarafından İzmir- Aydın demir yolunun Sarayköy'e kadar uzatılmasıyla Adalar denizi bölgesinin Avrupa sanayi için önemli olan hammaddeleri bu yolla İzmir'e oradan da Avrupa'ya

¹ Denizli İl Yıllığı/1973, Cumhuriyetin 50. Yılında Denizli, Ankara 19773, s. 176.

² Denizli İl Yıllığı/1967, Ankara 1968, s. 235-236.

aktarıldığı için Denizli ve çevresindeki sanayi kolları da bu Avrupa'nın ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır.³ Osmanlı Devleti zamanında gelişmeye başlayan bu sanayi yapısı Cumhuriyetin ilanından sonrada yani Atatürk döneminde de devan etmiştir. Bu nedenle Denizli'de pamuk ve kromun üretilerek, dışarıya satılması önemli bir ekonomik etkinlik olarak karşımıza çıkmıştır. Bu ürünlerin üreticiden düşük fiyatlarla alınmasına karşılık, batıda üretilen mamul mallar yüksek fiyatlarla satılmış, böylece fiyat farklılığına bağlı bu işleyiş aracılığıyla, Denizli'de üretilen ürünlerin önemli bir bölümü dışa aktarılmıştır.⁴ Bu durum Denizli'nin iktisadî gelişimi için gerekli olan sermaye birikimi sürecini olumsuz yönde etkilediği gibi, yerli mallara oranla ucuz ve kaliteli olan dış alım malları karşısında, yerli Denizli sanayisinin rekabet gücünü de azaltmıştır.

Atatürk döneminde Denizli sanayisinin yapısı hakkında bilimsel bilgileri, ilk defa 1927 sanayi sayımı sonuçlarından öğrenebilmekteyiz. 1927 sanayi sayımına göre Denizli'deki sanayi kolları, bu sanayi kollarındaki işyeri sayısı ve çalışanları aşağıda gösterilmiştir.

Sanayi Kolları	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı
Maden Çıkarma Sanayii	15	18
Tarıma Bağlı Sanayii	681	1.608
Dokuma Sanayii	423	1.093
İnşaat Sanayii	88	291
Kimya Sanayii	10	10
Kâğıt ve Basım Sanayii	1	1
Maden, Maden İşlet.ve Mak. San.	279	594
Ağaç Ürünleri Sanayii	1	15
Diğer Sanayi Kolları	1	15
Toplam	1581	3784

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Denizli'de 1581 tane küçük işletme vardır. Denizli'de bulunan bu imalathanelerini sayısı Türkiye'deki toplam

³ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Ankara, s. 20-23., Ayrıca bkz. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 1993, s. 96-125., Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi**, İstanbul 1994, s.63-95.

⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, " *Denizli Maddesi*", Cilt: III, İstanbul 1982, s. 2164.

imalathanelerin % 2,5 ini meydana getirmektedir. Bu imalathanelerden 1.388 (%88'i) tanesi 4'ten az işçi çalıştıran küçük imalathanelerdir.⁵

Görüldüğü gibi Atatürk döneminin ilk yıllarında (1923-1927) Denizli sanayisinin itici gücünü oluşturan imalathanelerinin yoğunlaştığı sanayi kolları, tarıma bağlı sanayi, el dokumacılığı ve maden, maden işletme ve makine imalatı sanayisi alanlarındaki imalathanelerdir. Bu sanayi kollarını inşaat, ağaç işleri sanayileri izlemektedir. Yani bu yıllar arasında, 1929 Dünya ekonomik bunalımına kadar, Denizli sanayisinin yapısını, tarıma bağlı sanayi kolları yani Selçuklu, Osmanlı Devleti zamanından itibaren gelişerek gelen ve tarihi geçmişi olan Denizli el dokumacılığı meydana getirmektedir.

1920 Dünya iktisadî bunalımından en fazla tarıma bağlı ekonomileri olan ve sanayileşmesini tamamlayamayan ülkeler zarar gördüğü için, Türkiye de bunalımdan en fazla etkilenen ülkelerden birisi olmuştur. Bunun sonucunda 1930-1933 yılları arasında planlı ekonomiye geçilmesi çalışmaları ve 1933 yılında ilk defa planlı bir ekonomi siyasetinin uygulanmasıyla, hammaddesi yurt içinden sağlanabilen sanayileşme çabasına girilmiştir.⁷ Bu siyaset sonrasında Denizli ve çevresindeki el dokumacılığının canlanmasına ve gelişmesine yol açmıştır. Ancak bu dönemde üretim ilişkilerinin niteliği ve devlet müdahalesinden dolayı, büyük ölçekli makineli üretime geçişi özendirilmeyen bir yana o zamanın şartlarında bunu engelleyici ekonomik politikalar takip edilmiştir.⁸ Bu şartlar altında dahi Denizli ve çevresinde sadece el dokumacılığında bir ilerleme ve gelişme söz konusu olmuştur. Bunun dışındaki " tarım ve hayvancılığa bağlı imalat sanayisinde ve diğer sanayi kollarında fazla bir değişiklik söz konusu olmamış, Atatürk döneminin ilk yıllarındaki temel yapılarını korumuşlardır. Böyle olunca da Atatürk döneminde Denizli sanayisinin

⁵ T. C. B. İ. U. M., a.g.e, s.87

⁶ A. Fuat Özkan, **İlimiz Denizli**, Denizli 1993.

⁷ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi**, İstanbul 1994, s. 237-244., Suna Kili, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Ankara 1981, s. 226-229., Ayrıca bkz. Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul 1974, s.43-45.

⁸ Ömer Celal Sarc, " *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi*", **Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk**, İstanbul 1983, s. 344-345., Mete Tuncay ve Diğerleri, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul 1992, s. 108-111.

yapısını, tarım ve hayvancılığa bağlı üretim ve el dokumacılığı sanayi kolları belirlemiştir.

B- SANAYİ KOLLARI VE ÜRETİM FAALİYETLERİ:

Atatürk döneminde Denizli sanayiinin itici gücünü yukarıda da belirtildiği gibi, tarım ve hayvancılığa bağlı, tarım ve hayvan ürünlerini işleyen sanayi kolları ile maden işleme ve makine imalatı sanayii ve yeni gelişmekte olan diğer küçük sanayi kolları meydana getirmiştir.

1- Tarım ve Hayvan Ürünleri İşleyen Sanayi Kolları:

1923-1938 yılları arasında Denizli ve çevresinde Tarım ve hayvan ürünleri işleyerek, Denizli sanayisinin ve ekonomisinin gelişmesine yardımcı olan sanayi kolları, Geleneksel el dokumacılığı, Unculuk, Debbağat (Dericilik) , Mutaflık (Her çeşit dokumacılık), Helva ve Tahinciliktir.¹⁰

a)-El Dokumacılığı:

Denizli ve çevresinde var olan geleneksel el tezgahı dokumacılığının tarihi çok eskidir. Frigyalılardan Atatürk dönemine kadar, Denizli ve çevresi halkının sürekli bir geçim ve uğraş alanı olmuştur. Bölgenin coğrafi şartları gereği olarak, halkın daima dokumacılıkla uğraşıp, bu işte ihtisas kazandığı söylenebilir. Osmanlı Devleti zamanında Denizli'de dokumacılık hakiki bir sanat özelliğini taşımaktadır. Dokuma bezler birer sanat şaheseri olup, boya, desen ve kalite bakımından çok yüksek düzeyde olmuştur. Bu süre içerisinde Denizli ve çevresinin ihtiyacı karşılandığı gibi, Osmanlı Devleti yöneticilerinin sarırları için gerekli bezler de buradan karşılanmıştır. Özellikle "*dal motika*" ve "*birraz*" adlı çamaşırlıkları çok önlenmiştir." Kendi imkanları ile üretim gerçekleştiren Denizli'ye, ilk yabancı dokuma tezgahı 1872 yılında açılmış, Denizli'de dokunan ürünlerle rekabet başlamıştır. Bu rekabet 1914 yılına kadar sürmüş, boya üstünlüğüne rağmen Denizli dokumacılığı kapitülasyonlar ve himayesizlik nedeniyle sönmüştür.¹²

1914 yılındaki I. Dünya Savaşı, Denizli el dokumacılığını olumsuz yönde etkilemiştir. Savaşa giden ustaların yerleri boş kalmış ve el dokumacılığı sanatı yer yer gerilemiştir. Bunun sonucunda da Denizli'de, sadece 8-10 tane tezgah faaliyet gösterebilmiştir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndan sağ kurtulan dokuma ustaları memleketlerine geri döndüklerinde dokuma tekniği, insanların zevkleri ve dokuma cinslerinin değişmesi, Rusya ve Japonya'nın ucuz fiyatlarla Türkiye'ye ürün göndermesi gibi durumlarla karşılaşmışlardır. Bu da uyumsuzluğu ve geri kalmışlığı beraberinde getirmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın Mustafa Kemal'in önderliğinde zaferle sonuçlanmasından sonra, düşman işgaline de maruz kalmayan Denizli'de el dokumacılığı sanayisi, bu sanayi kolunun köylü ev sanayisi halinde devam etmesi ve tezgah sayısının artmasıyla gelişmeye başlamıştır. 1918 yılında 8-10 tezgahın faaliyette olduğu Denizli'de , Cumhuriyetin ilanından sonra, tezgah sayısı artarak devam etmiş ve Atatürk döneminin ilk yıllarında 1923-1927 tezgah sayısı 1.500'e ulaşmıştır. Atatürk döneminin sağlamış olduğu bu huzur ortamı, ev sanayisi halinde olsa da, Denizli el dokumacılığının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu yıllarda Denizli ve çevresindeki 2.300 tane tezgah yaklaşık 15.000 metre peştemal dokuyabilme kapasitesine ulaşmıştır.¹³

1927 sanayi sayımına göre Denizli'de dokuma tezgahına sahip olmayan ev hemen hemen yok gibidir. Bu tezgahlardan başka 423 tane de dokuma atölyesi vardır. Bu atölyelerde ise 1.100 kişi çalışmaktadır. Küçük ölçekli olan ve fazla iş gücü kullanmayan bu tezgahlar 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun sağladığı imkanlardan faydalanmamışlardır.¹⁴

1930 yılı öncesinde Türkiye'de pamuklu dokuma ve iplik alımı, toplam dış alımın yaklaşık % 30'unu oluşturmuştur. Dokuma sanayisinin dış rekabetten korunması ve söz konusu ürünlerin Türkiye'de üretilerek, dış alımın millî bir ekonomi oluşturmak düşüncesiyle ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bunun için 1916 Osmanlı Gümrük Nizamnamesi'nde 1929 yılında değişiklik yapılarak, pamuklu dokuma dış alımından alınan gümrük vergisi % 154, pamuk ipliğinden alınan vergi ise % 124 oranında

⁹ Y.A., a.g.m., s. 2164-2165.

¹⁰ T. C. D. V. Denizli Ticaret ve Sanayi Odası, **Denizli İktisadiyatında Küçük Sanatlar**, İzmir 1941, s. 3-6.

¹¹ A Fuat Özkan, a.g.e., s. 27-29.

¹² Haluk Cillov, **Denizli El Dokumacılığı Sanayi**, İstanbul 1949., s. 30.

¹³ Kemal Şakir, **Küçük Denizli Tarihi**, İstanbul 1928, s. 26.

¹⁴ T. C. B. İ. U. M., **1927 Sanayi Sayımı**, s. 83-89.

arttırılmıştır.¹⁵ Bu önlemler genel olarak Türkiye'de, özel olarak da Denizli'de, dokumacılığın gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Bunun sonucunda, özellikle 1933 yılında planlı ekonomiye geçilmesinden itibaren, Denizli halkının büyük bir bölümü geçimini el dokumacılığından sağlamaya başlamıştır. Denizli ve çevresindeki el dokuma tezgahı sayısı da 10.000'e yükselmiştir. Denizli genelinde var olan bu tezgahların en fazla olduğu yerler Denizli merkez, Sarayköy, Babadağ, Buldan, Güney, Tavas, Kızılcabölük, Kale, Çal ve Acıpayam'dır. Yani Atatürk döneminin son yıllarında (1935-1938), Denizli nüfusunun % 58'i el dokumacılığı sanayisinden hayatlarını kazanmaya başlamışlardır.¹⁶

Denizli halkı, bu tezgahlar yardımıyla 1938 yılına ulaştığında 27-28 bin metre mal üretebilecek bir düzeye gelmiş ve 22.500 işçi ile her yıl 3.114.335 kilo pamuk ipliği ile 9850 kilo ipek kullanabilecek kapasiteye ulaşmıştır. El dokumacıları bu ürünleri kullanarak, ipekli dokumalarını, ipekli karyola örtülerini, yorgan, yatak çarşafalarını, masa, sofra takımı, pencere perdeliklerini, yünlülük ve ipekli kumaşları, kaput bezi, astar v.b. her türlü tekstil ürünlerini üretebilmişlerdir. Üretilen bu ürünler Türkiye'nin hemen her yerine gönderilmiştir.¹⁷

Atatürk döneminde Denizli el dokumacılığında dikkati çeken en önemli özelliklerden bir tanesi, girişimcilerin Denizlili olması ve dokumacılığın yer yer makineleşmeye rağmen üretimin ilkel, ev sanayisi şeklinde devam etmesidir. Ev üretimi ve küçük üretimin fabrika-şirket üretimine geçişi bu dönemde görülmemiştir. Yani bu dönemde dokumacılığın kurumsallaşmaması ve örgütlenmemesi büyük bir mesele oluşturmuştur. Gerçi bu yıllar içerisinde hergün sayıları artarak, 4 adet küçük kooperatifi ve 14 tane dokumacılık esnafı kurumu oluşturulmuşsa da bunların yönlendiriciliği pek etkili olmamıştır.¹⁸

Bu dönemde karşımıza çıkan problemlerden bir tanesi de, dokumacının ailesi ile birlikte ortaya çıkardığı

¹⁵ Haluk Cillov, a.g.e., s. 30-31.,

¹⁶ Tahir Kodal; **Atatürk Döneminde Denizli (1923-1938)**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s. 133.

¹⁷ Niyazi Bayraktar, "*Denizli'nin Sanayi Vaziyeti*", **İnanç Dergisi**, 1937, Sayı: 7., s. 5.

¹⁸ Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 5.

ürünün büyük bir bölümünün tüccara gitmesi, kendisinde sermayeye dönüşecek bir birikimin kalmamasıdır. Kredi ve hammadde sağlamada olduğu gibi pazarlama aşamasında da tüccarın egemenliğinin söz konusu olmasıdır.

Ama herşeye rağmen Denizli el dokumacılığı, Atatürk döneminde Denizli sanayisinin olduğu kadar, iktisadî gelişmesinin de temel dinamiği ve itici gücünü oluşturmuştur. Denizli'de gerçekleştirilen bu üretim aynı zamanda Atatürk Türkiye'sinin tekstil ihtiyacının karşılanmasında ve Türk halkının refah düzeyinin yükselmesinde büyük faydalar sağlamıştır demek mümkündür.

b)- Unculukı

Denizli ve çevresinde tarıma bağlı sanayi kollarından olan unculuk, el dokumacılığı kadar geçmiş olan sanayi kollarından birisidir.

Denizli ve çevresinde tarihî süreç içerisinde akarsuların fazla olması Denizli'ye sularının çok olmasından dolayı Cihannüma gibi bazı kaynaklarda Kesretü'l Ebhar yani denizi çok kavramı kullanılmıştır.¹⁹ Denizli'nin böyle bir su potansiyaline sahip olması değirmencilik için uygun bir zemin teşkil etmiş ve Osmanlı Devleti zamanında Denizli'de, unculuğun gelişmesini sağlamıştır. Denizli'de üretilen bu unlar I. Dünya Savaşı'na kadar Yunanistan, Mısır ve Hicaz'a kadar ihraç edilmiştir. Bu ihracat I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı yıllarında (1914-1922) tamamen durdurulmuş, iç tüketimde kullanılmıştır.²⁰ Denizli'de un sanayisinin bu şekilde gelişmiş olması, özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında büyük faydalar sağlamış, ülkenin ihtiyacı olan temel unlu gıdaların sağlanmasına yardımcı olmuştur.

1923 yılında Denizli'de var olan fabrikaların çoğunluğunu, un fabrikaları oluşturmuştur. Buna göre 1923 yılında Denizli'de 10 tane un fabrikası vardır. Bu un fabrikaları 12,5 tonluk bir üretim gerçekleştirilmektedir. 1927 yılında ise Denizli'deki un fabrikalarının sayısı 13'e yükselmiştir. Bu fabrikaların günlük üretimleri ise en az 20, en çok 40 ton olarak gerçekleşmeye başlamıştır. Denizli'deki un fabrikalarının 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kapsamı dışında olmasına rağmen, bu dönemde

¹⁹ Muallim Murat (Gürsoy), **Denizli Vilayeti Hakkında Faydalı Bilgiler**, Denizli 1933, s. 2

²⁰ Niyazi Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 5-10.

Denizli'de sağlanan asayiş ve iktisadî istikrar, Denizli'nin tahıl ambarı Konya'ya yakınlık ve ulaşım imkanlarının iyi bir durumda olması nedeniyle, Denizli un sanayisi büyük bir gelişim içerisinde olmuştur.²¹

1930 yılında Milli Tasarruf Cemiyeti'nce Ankara'da yapılan Sanayi Kongresi'nde Denizli un sanayicileri, kredi yetersizliği ve taşımacılık fiyatlarının yüksekliğinden şikayet etmişlerdir. 1929 yılından sonraki dönemde krediler, ağırlıklı olarak kârlılığın yüksek olduğu ticaret kesimine verilmiştir. Sanayi kredisi sağlayacak bankaların yokluğu nedeni ile sanayiciler, yüksek faizli Ticarî kredi kullanmak zorunda kalmakta, buda maliyetlerini arttırarak, yabancı mallarla rekabet gücünü sınırlamıştır.

22

1930-1938 yılları arasında Denizli'de el dokumacılığında sonra en önemli üretim alanı un sanayisi olmuştur. 1932 yılındaki Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan 14 tane sanayi kuruluşunun 6 tanesi un fabrikasıdır. Denizli'deki un fabrikalarının sayısı artarak devam etmiş ve sayıları 14'e ulaşmıştır. Yalnız bu fabrikalardan sadece 9 tanesi çalışır durumda olmuştur. Bu fabrikaların üretimleri ise 1937 yılı sonlarında 14.5 ton düzeyine ulaşmıştır. Denizli ve çevresinden temin etmeye başladıkları buğdaylardan, tam kapasite ile çalıştıkları takdirde her biri 100-200 bin çuval un üretebilecek kapasiteye ulaşmışlardır. Bu fabrikalarda çalışan işçi sayısı ise 30.000'dir.²¹ Bu dönemde gerçekleşen bu olumlu gelişmeler hem Denizli ve hem de Türkiye ekonomisine büyük yararlar sağlamıştır.

c)- Dericilik (Debbagât):

Tarım ve hayvancılığa bağlı sanayi kollarından olan dericilik, unculuktan daha eski bir geçmişe sahiptir. Cumhuriyetin ilanından önce ilkel metotlarla üretim gerçekleştiren dericilik, Atatürk döneminin ilk yıllarından itibaren eski yapısından kurtulmaya başlamıştır. Avrupa sanayisi karşısında makineleşmek ihtiyacı nedeniyle, Denizli dericiliği şirketleşme yolunda ilk adımı atmıştır. Bu çalışmalar sonrasında, Denizli deri imalathane sahipleri ve çalışanları, 1925 yılında Şemsi Terakki Debbagât Anonim Şirketi'ni kurmuşlardır. Atatürk döneminde dericilik sektörünün en büyük kuruluşu olan bu şirket, 250.000 lira

sermaye ile yılda 150 ton deri işleyebilecek kapasiteye ulaşmıştır.²⁴

Dericilik sanayisi 1935 yılına kadar Şemsi Terakki Debbagât Anonim Şirketi'nden başka Acıpayam yolu üzerinde bulunan Ali Kahya Deri Fabrikası, Denizli dericiliği üzerinde söz sahibi olmuştur. 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan da faydalanan bu fabrikalar hem Denizli, hem de Türkiye için kaliteli mallar üretmişlerdir.²⁵ Ayrıca üretilen bu mallar Türkiye'nin dış ihracatına katkıda bulunarak, Türkiye'nin dışa açılmasına da yardımcı olmuştur.

1935 yılında Denizli merkezinde bulunan bu fabrikalar, toplum sağlığı dikkate alınarak, Denizli istasyonunun altında o günün imkanları ile yapılan 60'dan fazla deri imalathanesinin bulunduğu o zamanın organize sanayi bölgesine taşınmıştır. Bu imalathanelerin toplam üretimi 975 tona ulaşmıştır. Böyle olunca da Denizli dericiliği Atatürk döneminde İstanbul-Yedikule'den sonra Türkiye'de ikinci sıraya yerleşmiştir. Denizli'de üretilen bu işlenmiş derilerin bir kısmı Denizli içinde satılırken bir kısmı da Türkiye'nin her tarafına satıldığı gibi yurt dışına da ihraç edilmiştir.²⁶

d)- Her Çeşit Dokumacılık (Mutafhk):

Atatürk döneminde özellikle Denizli'nin 8 km. batısındaki Karcı, Manastır, Bereketler ve Hallaçlar köylerinde yaygın olan ve hemen hemen tüm köy halkının uğraşmakta olduğu yaygın bir sanayi koludur. Denizli'deki bu mutafhk, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu başta olmak üzere, Atatürk dönemindeki teşviklerinden faydalanamamıştır. Bu nedenle makineleşmesini tamamlayamamış, el sanatları ve dokumacılığı seviyesinde kalmıştır. El sanatları çerçevesinde üretim yapılmasına karşılık, yıllık üretim 100 tona yaklaşmıştır. Mutafhkta kullanılan keçi kılı ve derisi, Denizli'deki derihanelerden sağlanarak, her çeşit döşemelik, merdiven döşemeliği, at çuvaları, çuval, haral, sabun ve yem torbaları, zeytin yağı fabrikalarında kullanılan yağ süzme torbaları, kolan, heybe ve paspas üretilmiştir.

27

Görüldüğü gibi Atatürk döneminde Denizli halkı bu alandaki ihtiyaçlarını da ülke ekonomisine katkıda

Kemal Şakir, a.g.e., s. 28. Tahir Kodal, a.g.e., s. 135. Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 5-10.

²⁴T.C. D.V., a.g.e., s. 75.

²⁵ Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 8.

²⁶ Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 8.

²⁷ Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 9.

bulunarak, yine kendisi özel girişimciliği sayesinde gerçekleştirilmeye çalışmıştır. ^v

e)- Helvacılık ve Tahincilik:

Atatürk döneminde Denizli ve çevresinde, tarım ve hayvancılığa bağlı olan bu sanayi kolu, unculuk, dericilik ve mutfaktan sonra imalat sanayi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Atatürk döneminin ilk yıllarından itibaren ilkel metotlarla, küçük imalathanelerde yapılan helva ve tahin üretimi, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan almış olduğu destek ile bir gelişme içerisine girmiştir. Atatürk döneminde özellikle 1930 yılından sonra gelişme içerisine giren helva ve tahin üretimi, 1932 yılına kadar iki küçük imalathanede gerçekleştirilmiştir.²⁸

Tahin ve helvacılığın 1932 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanması ve yeni bir fabrikanın kurulması, şekerli mamuller üreten fabrikaların sayısını üçe çıkarmıştır.²⁹ Ayrıca bu dönemde Denizli'nin arazisinde yapılan ıslah çalışmaları sonrasında her türlü ürünün yetişmesi sağlanmış, helva ve tahin üretimi için gerekli olan Susamın üretimi de iyi bir seviyeye gelmiştir. Bu çalışmalar ve gelişmelerden sonra Denizli'de bulunan bu üç fabrika 1937 yılında 500 ton tahin üretirken, 1938 yılına geldiğinde 800 ton tahin helva ve yağ üretimini gerçekleştirebilecek kapasiteye erişmiştir. Üretilen bu ürünler Ankara, Kütahya, Eskişehir, Konya, Akşehir gibi Türkiye'nin çeşitli illerine de gönderilmiştir.³⁰ Bu ticarî faaliyetler sonrasında Denizli sanayisinin her yönden gelişmesi için gerekli olan yeni para kaynakları temin edilmiştir. Bu da özellikle liberal ekonomik politikaların uygulandığı süreçte lazım olan Denizli sermayesi için önemli bir katkı sağlamıştır.

2- Maden İşleme ve Makine İmalatı Sanayi:

Bu sanayi kolu Atatürk döneminde Denizli ve çevresinde tarım ve hayvancılığa bağlı olarak gelişen sanayi kolları kadar olmasa bile, bu dönem sanayisi içerisinde önemli bir yere sahiptir. Maden işleme ve makine imalatı sanayisi içerisinde en fazla üretimin gerçekleştirildiği kollar ise demir-bakır haddeciliği ve metal eşya sanayi kollarıdır.

Atatürk döneminin ilk yıllarında bu sanayi kolunda üretim için, bir takım sıkıntılar yaşanmıştır. Her şeyden önce hammadde sıkıntısı çekilmiştir. Çünkü

bu yıllar içerisinde Denizli ve çevresinde sadece linyit kömürü, kükürt ve az miktarda da altın ve bakır madeni çıkarılmaktaydı.³¹ Böyle olunca da bu dönemde bakır ve demir hammaddeciliğinin en yaygın olduğu bu sanayi kolunda kullanılacak olan hammaddeler İzmir'den sağlanmıştır. Hammaddeler çoğunlukla buralardaki hurda gemiler gibi demir ve bakır hurdaları satın alarak eritip, levha veya çubuk durumunda dökerek işlemeye hazır hale getirmişlerdir.³² Denizli'deki demir ve bakır haddecileri de bunlardan sağladıkları hammaddelerden faydalanarak üretim yapmaya çalışmışlardır.

Hammadde, kredi yetersizliği ve taşımacılık gibi sıkıntıları bulunan maden işleme ve makine imalatı sanayi kolunda üretim yapan işletme sayısı, 1927 sanayi sayımına göre 279'dur. Bu küçük işletmelerde 594 kişi çalışarak, üretim yapmaya gayret etmişlerdir.³³

1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanabilecek imkânları olmayan bu işletmeler, yukarıda belirtilen sıkıntılardan başka, bu dönemde çinko ve alüminyum dış alımının üretimlerini geriletmişinden yakınlık, bu ürünlerin dış alımının yasaklanmasını yada kısıtlanmasını istemiştir.³⁴

Maden işletme ve makine imalatı sanayi, 1932 Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan sonra da, ilk yıllardaki üretim yapısını korumuştur. Fakat hammadde temininde değişiklik olmuş, daha önce sadece haddecilerden sağladıkları hammaddeleri Ergani Bakır İşletmesinden direk olarak sağlamaya başlamışlardır. ³⁵

Bu gelişmelerden sonra demir-bakır haddeciliği ve metal eşya sanayisi gelişmeye başlamıştır. Bu durum ise bu sanayi kolunun temel dinamiğini meydana getirmiştir. Bu dönemde özellikle Kadıköy'de (Babadağ) bulunan bakır ve demir işleme atölyesinde yapılan tezgah üretimi önem kazanmıştır. Makineleşmesini tam olarak sağlayamayan ve ilkel metotlarla üretimini gerçekleştiren bu Demir imalathanelerinde her çeşit parmaklık, işlemeli demir kapılar, demir para kasaları, mağaza kapıları, saban, kazma, balta, çapa, orak gibi ziraat aletleri ve Denizli'deki fabrikaların döküm malzemeleri üretilebilmiştir. Ayrıca yine ilkel metotlarla yapılan bakır işlemeciliği sonrasında birçok sofralık takım,

³¹ Kemal Şakir, a.g.e., s. 19.

³² Y.A., a.g.m., s. 2164.

³³ T. C. B. İ. U. M., 1927 Sanayi Sayımı, s. 89.

³⁴ Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 9.

³⁵

Tahir Kodal, a.g.e., s. 138.

T.C.D.V.D.T. ve S.O., a.g.e., s. 3-6.

T. C. B. İ. U. M., **Sanayi İstatistikleri/1932-1939**, Ankara 1941, s. 183-185. Niyazi

Bayraktar, a.g.m., s. 10.

ibrik, leğen, yemek tencereleri, kazan üretilebilmekte, hatta bu dönemde bakır ürünlerinin bir kısmı ihraç edilebilmiştir⁶

Bütün bu çabalar Denizli'nin Atatürk döneminde mutfak eşyaları üretiminde bir hayli mesafe aldığı göstermesi bakımından önemlidir.

3- Diğer Sanayi Kolları

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız sanayi kollarından başka, Atatürk döneminde Denizli ekonomisinde önemli bir yere sahip olan küçük sanatlar olarak adlandırılan bazı sanayi kolları da mevcuttur. Bu küçük sanatlar, Denizli ekonomisinin belirleyici unsuru olmamakla birlikte, bugün kayıt dışı ekonomi olarak adlandırdığımız üretim faaliyetlerini meydana getirmişlerdir. Bu iktisadî faaliyetler Denizli halkının bu dönemde kendi kendine yeterliliğinin gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Bu küçük ve yaygın olan sanayi kolları arasında en önemlileri halıcılık, saraçlık, kunduracılık, keçecilik, tuğla ve kiremitçilik, çimento, plaka, araba yapıcılığıdır. 1937 yılında bu küçük sanayi kollarına ait olmak üzere toplam 4679 iş yeri vardır.³⁷ Bu iş yerlerinde üretilen ürünlerin hem Denizli'ye hem de ülke ekonomisine yaptığı katkılar göz ardı edilmemelidir.

Sonuç:

Denizli ve çevresi, sanayi alanında sahip olduğu bu yapı ve üretim faaliyetleri sonrasında, Atatürk döneminde kendi kendine yeter illerden biri durumunda olmuştur. Böyle olunca da kendi ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, hem bölge hem de Türkiye sanayisine büyük katkılarda bulunmuştur. Ayrıca bu canlılık ve dinamizm, fabrikacılık hayatının gelişmesini ve çoğalmasını sağlamış, yerli sanayici ve girişimci sınıfının gittikçe artmasına sebep olmuştur. Bu dönemde önemli bir iktisadî merkez haline gelen Denizli, ilerisi için de sahip olduğu fabrikacılık ve girişimcilik geleneği ile büyük umutler vadetmiştir. Denizli Atatürk döneminden itibaren gerçekleştirdiği çalışma ve girişimciliğin meyvelerini bugün en güzel şekilde toplamaktadır.

KAYNAKLAR

BAYRAKTAR, Niyazi; *"Denizli'nin Sanayi*

Vaziyeti", İnanç Dergisi, Denizli 1937, Sayı: 7. BORATAV, Korkut; **Türkiye'de**

Devletçilik,

İstanbul 1974. CILLOV, Haluk; **Denizli El**

Dokumacılığı Sanayi,

İ. Ü. İktisat Fakültesi İktisat ve İctimiyat Enstitüsü Yayınından, No: 10, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1949. **Denizli İl**

Yıllığı/1967, Ayyıldız Matbaası, Ankara

1968. **Denizli İl Yıllığı/1973, Cumhuriyetin**

50. Yılında

Denizli, Ayyıldız A. Ş. Basım Evi, Ankara 1974.

GÜRSOY, Muallim Murat; **Denizli Vilayeti Hakkında Faydalı Bilgiler**, Denizli 1933.

KİLİ, Suna; **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981. KODAL, Tahir; **Atatürk**

Döneminde Denizli (1923-

1938), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996. KURMUŞ, Orhan;

Emperyalizmin Türkiye'ye

Girişi, Ankara 1974. LEWIS, Bernard;

Modern Türkiye'nin Doğuşu,

(Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1993, s. 96-125. ÖZKAN, A

Fuat; **İlimiz Denizli**, Özkan Kitabevi,

Denizli 1993. SARC, Ömer Celal; "

Atatürk Döneminde Türkiye

Ekonomisi", **Çağdaş Düşüncenin Işığında**

Atatürk, Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1983. ŞAKIR, Kemal; **Küçük**

Denizli Tarihi

İstanbul

1928. TEZEL, Yahya S.; **Cumhuriyet**

Döneminin İktisadî

Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul

1994. TUNCA, Mete ve Diğerleri;

Çağdaş Türkiye

1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul 1992.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, **1927 Sanayi Sayımı**, Ankara

1928. _____; **Sanayi İstatistikleri/1932-1939**, Ankara 1941

Türkiye Cumhuriyeti Denizli Vilayeti Denizli Ticaret ve Sanayi Odası, **Denizli İktisadiyatında**

Küçük Sanatlar, İzmir 1941. Yurt

Ansiklopedisi; " *Denizli Maddesi*", Cilt: III,

Anadolu Yayıncılık A. Ş., Haritalı- Planşlı, İstanbul

Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 8-9.

37 Niyazi Bayraktar, a.g.m., s. 10.

